

Јелена Стакић

КЊИЖЕВНО ПРЕВОДИЛАШТВО – ЗАБЛУДЕ И СУРОВА СТВАРНОСТ

Заблуде

Почињем од њих. Превођење, књижевно нарочито, од оних је занимања која су мање-више позната, али о којима се не зна много и о којима се доноси много стереотипних судова. А ти судови најчешће долазе на ум кад се помене реч превођење. Аха, превођење жедних преко воде, сви знају да је превођење књижевних дела, поезије поготову, немогуће, јер преводи су као жене – ако су лепе нису верне, ако су верне нису лепе. Лепо кажу Италијани: *traduttore – traditore*.

Да ли је оно што зову светска књижевност (под чиме подразумевам књижевна дела писана на разним језицима, и у свету, то јест изван делова Земљине кугле у којима се говори језицима на којима су створена, позната највише по преводима на језике којима говоре читаоци на другим деловима Земаљске кугле), дакле да ли је светска књижевност заправо превођење читалаца широм Земљиног шара жедних преко воде? И ако је превођење немогуће, шта то раде они што на свом језику са заносом рецитују стихове написане на неком

другом, или не могу да се одвоје од романа написаног негде далеко, на неком страном језику, они који одговоре на своја животна питања налазе у размишљањима неког странца чија дела могу да читају само у преводу, они који хрле у позориште на представу комада који се игра у многим земљама, у свакој, као и у његовој, на неком другом језику? Само питам...

С лепотом и верношћу жена (мушки стереотип и излизана досетка) нека се боре боркиње, а ја само питам: откуд то да су лепота и верност, тачност, прецизност било ког текста, па и оног преведеног, супротстављене вредности? Супротно лепом је ружно, верном неверно. Прецизност, тј. тачност, верност изворнику први је захтев који се поставља пред сваки превод. Лепо у тексту, лепо у преводу, шта ли би то било? Питање за теоретичар(к)е, ја то нисам, те ни одговора немам. Има песама, исказа, слика који се сматрају лепима, и у ту оцену улази много тога. И да, није могуће све то дочарати на другом језику, ни по цену да превод не буде веран, тј. тачан. Сваки добар преводилац ће, према сопственом знању, таленту и осећајности, пренети онолико колико може „лепоте“, никад не губећи из вида тачност.

Друга група стереотипа тиче се књижевних преводилаца. Један погубан потиче од њих самих: јесу наши хонорари мали, али ми ионако не преводимо због пара. Ма немојте! Онда се склоните, будите сами своји издавачи и не мутите воду професионалцима који од тог посла покушавају да живе, па ни кукавцима који од њега, добри или лоши, покушавају да преживе, јер не могу да нађу редован посао. Али то је већ друга прича.

Стереотип непреводилаца: преводиоци су слободни ко тице, раде кад им се ради, не смара их радно време, не морају да се гужвају по превозима, нема канцеларијског трача, нема мобинга, их, само да ја знам страни језик... верују неупућени, мислећи притом на преводиоце

у статусу самосталног уметника. Никад се не може довољно нагласити цена њихове такозване слободе: треба имати или платити простор у ком се може радити колико-толико на миру, а и у њему о свом руву и круву, нема топлог obroка, маркице за превоз, плаћеног годишњег одмора (и одмора уопште, нема слободних дана, викенда, празника), отежано добијање боловања, нема чистачице да спрема за тобом, нема грејане или расхлађиване канцеларије, нема средстава за рад која ниси сам купио – компјутер, папир, штампач, програме, сто, столицу, полицу, речнике и приручнике (нема на Гуглу баш све) итд., све то набављаш и одржаваш сам; нема дођеш кући и оставиш пословне проблеме за собом, и нема сигурне плате (колике-толике, колико су плате још сигурне), нема радио – не радио свира ти радио, нема: никад не могу толико мало да ме плате колико ја мало могу да радим... него запнеш, па колико си урадио толико си зарадио, ако ти плате и кад и колико ти плате. А ово садашње бирократско иживљавање над самосталцима је лепа количина шлага на торти. Ето „трајног одмора самосталних преводилаца из перспективе запослених“.

Осим тога, нису сви преводиоци самостални. Многи су у радном односу, као новинари, професори, и они откидају време од својих одмора, од свог сна, од своје породице да би радили посао који воле или скуцкали још коју увек потребну парицу.

Колико је познавање књижевнопреводиачког посла слабо или погрешно сведоче и тзв. FAQ питања која се најчешће постављају преводиоцима у ретким приликама кад их ико ишта пита.

Колико је времена потребно да се преведе једна књига?

Гугл може све фино да преведе, зашто се мучите од почетка? Мало дотерајте то Гуглово и готово.

Је л' боље преводити дословно или по смислу?

Која је ваша преводачка поезика?
Да ли је теже преводити поезију или прозу?
Ја бих да преводим, али не знам одакле да почнем.
Ако ви не стижете, дајте мојој рођаци да преведе нешто лако, живела је у иностранству па зна језик.
Па зар ви морате и објашњења да дајете?
Како то неко преводи а није студирао страни језик?
Је л' важније знати страни језик или свој?

Сурова стварност

Није ни стереотип ни заблуда: књижевнопреводачки посао јесте потцењен. На то се јадају сами преводиоци, придружи им се још понеко са стране. Не може се рећи да јавност, најшире гледано, тај проблем заобилази или прећуткује. Једноставно, не препознаје га, или уопште не мари за њега.

Друго је кад посао и учинак преводиоца не уважавају они који и те како знају и за посао и за учинак: издавачи, приказивачи, ретки критичари, продавци књига, љубитељи који каче песме на интернет... Покретачи разних књижевних награда... На све то преводиоцима преостаје да вичу: Неправда!

Издавачи: нису сви исти, наравно, али свима је заједничко да желе што јефтиније да прођу, а трошкови издавања књиге су огромни. Уштину где могу... стари превод – нема хонорара, поновљено издање – хонорар скресан на петину, нови, наручени превод – ми плаћамо толико и толико, или разумите нас, али... И ладно ће објавити лош превод, само да је јефтин или дај боже за ц (а има и тога, има и преводаца којима је толико стало да им се превод објави, да виде своје име, да поклањају свој рад).

Неке ствари не коштају ништа, али ипак их прескачу. Често не објављују ко је превео књигу коју рекламирају,

промовишу, стављају у свој каталог издања. „Преводилац не продаје књигу“, отворено ми је рекао један велики издавач. Корице је продају, па и аутор.

Зашто је важно да име преводиоца буде видљиво? Зато да би се знало да ту постоји и некакав преводилац, да би и они које то не занима или који сматрају да то није важно, нарочито они, стекли свест о томе да се књига није написала сама од себе на њиховом језику, конкретно – да је страни писац није написао на српском. Кад се једном стекне свест о томе да између страног писца и домаћег издавача постоји још неко, и да је његов удео у појави књиге на читаачевом језику толики да су му, ето, чак и име одштампали, неки ће, одушевивши се неким местом у књизи или се, напротив, изнервирати због њега, свеједно, погледати ко је то тако срочио на српском и можда чак запамтити име. Тај-и-тај, преводилац. Можда се тад више не би дешавало да неко врло моћан, у неком телу које одлучује о питањима важним за све уметнике, отпухне: „Откуд су то па сад преводиоци уметници...“

Преводиочево име на корицама? Квари дизајн. Белешка о њему у књизи? Скуп папир...

Добије ли књига коју је издао награду за превод, супер, издавач понекад срдечно честита свом сараднику. Да стави тим поводом бандеролу на књигу... ко ће с тим да се млати и кога осим преводиочеве маме то занима? Да сами издавачи награде најбољи превод који су објавили од Сајма до Сајма? Некад било, сад се приповеда.

Кад је већ реч о наградама: колико год да има књижевних награда, толико преводилачких нема уопште, осим оних које преводиоци додељују сами себи, а најчешће из фондова породице неког преминулог члана. Ако и постоји нека преводилачка награда (укупно једна) коју финансира „република“, новац за њу се све теже добија и све је мањи. Постоји и званична награда које се додељују за „књижевност и преводилаштво“ и то је неправда и

према једном и према другом: сваке године квалитетом се издаваја бар један превод, али преводаца награду добије ако се није издвојило баш ниједно оригинално дело (не улазим у такозване кухиње).

Исто је и с фестивалима, разним пролећима, летима и јесенима, стваралачким колонијама: преводаца нема, њима није ни намењено ни посвећено ништа осим онога што сами не уприличе. Или им је намењено само као прилепку неког страног писца ког су превели, а који је гост фестивала или сличне прилике.

Сад приказивачи (ретки критичари пуки су изузеци од правила да праве књижевне критике више и нема): само обавештавају о књизи, иако можда за себе мисле да јесу критичари. У листу за који раде дају им ограничен број карактера, неће да их троше на име преводиоца. Исти лист ће можда објавити одломак из књиге, али име преводиоца ће „заборавити“. Подразумева се да преводиоца нико није питао слаже ли се да се његов превод објави баш у том листу или у било ком другом, а да му следује некакав хонорар – какав хонорар? Које хонорар? Зашто? За шта? Сва права носи издавач, њему је то бесплатни маркетинг... а онај је и добио хонорар за превод, шта би сад још хтео?

Преводиоци као одговорна лица

Језик се мења. Многи тврде да се језик квари, и не греше. Поставља се питање колико су за такво стање одговорни преводиоци. Мислим да нису одговорни, осим у мери у којој је и њих повукао осиромашени и искварени језик који непрестано слушају око себе и читају ван књижевних дела. А за такав језик нису криви они него „непреводиоци“ десетина страних речи и израза који се као такви увлаче и остају у српском. С бујањем лошег

новинарства буја и кварење језика, а новинари и састављачи рекламних порука се у томе много више истичу од књижевних преводаца, које нико и не пита како би се нешто могло превести, како се неко лично име или неки бренд изговарају, да ли је нека реченична конструкција правилна на српском. Појава је универзална, али има земаља које нешто и предузимају, а има и оних које само проклињу глобализацију, Запад, енглески језик, најчешће на потпуно неутицајним местима.

Књижевним преводиоцима, онима свесних проблема, остаје да се против тога боре савесним радом и неговањем доброг језика. У томе им помаже читање добре књижевности, изворне и преводне; понекад треба да се сасвим одмакну од штампе и телевизије како им у преводу не би промакла нека од многобројних накарадности.

Јер, њих (преводаца) једном неће бити, а њихов превод ће остати. И у њему огрешења о језик, као и грешке које су направили, такође. И трајаће док језик нашег превода не постане застарео. Остаје нам нада да ће се тако наша огрешења и грешке забашурити.

А можда ће изићи на видело и пре него што се надамо, и наш ће превод бити превазиђен. Оставимо ли по страни превазиђеност превода због застарелог језика, или због тога што није урађен непосредно са изворника, пошто у његово време није било одговарајућих зналаца изворног језика, дешава се и да први превод књиге неког савременог мислиоца буде превазиђен кад се о аутору и његовом делу накупи више знања, анализа, кад се појаве преводи више његових књига, изгради терминологија. Онај први превод се тад показује као мањкав и непрецизан, речју – превазиђен, иако је својевремено био користан.

Десиће се да неко тај наш превод једном, у будућности (данас критике превода нема) подвргне анализи и нађе те грешке, непрецизности, промашаје, па и глупости.

Шта онда? Онда – да се и на оном свету поклопимо ушима, подвијемо реп и држимо краљевског „никад се не жали, никад се не правдај и не објашњавај“.

Да постоји нека преводилачка школа, или макар практичан приручник где би се анализирали промашаји, било би корисно. Корисно би било и да преводиоцу неко благовремено укаже на њих, што је ретко. Овако, ако није сујетан, преводилац би добро урадио да се током превођења саветује с неким искусним, добронамерним (па и недобронамерним) колегом, одличним преводиоцем или познаваоцем писца или области које преводи.

Неке преведене књиге стижу до читалаца више и лакше него друге, о неким преведеним књигама напише се или каже понека реч, о највећем броју влада мук. Колики је удео преводиоца и превода у доброј или лошој рецепцији дела која је превео, која је његова одговорност за то? Нема је. Продоран преводилац ће порадити на томе да се о његовом преводу говори, али квалитет превода се не рачуна ни у шта осим у изузецима тако ретким да их не вреди помињати. Лош превод може и те како да поквари дело и утисак о њему, али без критике и без потрошачке свести читаоца/купца књиге који ће вратити шкарт превод продавцу (као што враћа патике) то пролази сасвим непримећено. Исто важи и за добре, па и најбоље преводе: слабо утичу на рецепцију књиге.

За рецепцију је одговоран издавач. Ако сматра да нека књига, захваљујући актуелности или познатости аутора, али и голицавости, има изгледа да добро прође у књижарама (најчешће његовим сопственим, да не залазим у стање у књижарству), он ће порадити на њеном публицитету, ставити је на видљиво место у излогу; ако не сматра, макар дело било сасвим изузетно, пустиће је да сама налази свој пут, и многе ће га и наћи захваљујући препорукама самих читалаца. А са квалитетом превода све то није ни у каквој вези.

Како постати и остати књижевни преводац?

Факултетска диплома о завршеним студијама страног језика није никаква гаранција чак ни за добро познавање изучаваног језика, а никаква за књижевно превођење. Нису ретки професори страног језика који, кад се лате превођења, праве неопростиве глупости и грешке. Да би превод био успешан, знање страног језика је потребно (како год било стечено), сопственог још више, а понајвише опште културе, стрпљења и савесности... и логике... и маште... и проверавања свега, проверавања и проверавања... и, макар мало талента. Није никаква мистерија то што има добрих преводаца и без формалних студија страног језика, без школе у којој би се научило превођење. Да постоји школа у којој би преводиоци научили занатски део посла, лектори и коректори би имали мање проблема, то је све. Има међу књижевним преводиоцима правника, историчара, лекара, дипломаца са светске књижевности, психолога, композитора, архитеката, глумаца... наставите набрајање сами. А има и изврских познавалаца страног језика школованих управо за то, професора, који достижу вртоглаве преводачке висине, којима им у томе нико није нити може бити раван. Свима је, мислим, заједничка љубав према самом превођењу, жеља да што већем броју читалаца омогуће да и они уживају у делима која су им понудили на њиховом језику или да се користе њима у свом раду, који је да је, и... смешно ми је да за одрасле, па и старе људе употребљавам реч таленат, али да, потребан је и тај, посебан таленат за књижевно превођење.

Што се мене тиче, немам филолошко образовање, језике сам научила у школи, на Коларцу, у иностранству, онако... У превођење сам се упустила такорећи случајно, од невоље, а научила га удубљујући се у добре преводе,

сравњујући их с оригиналом кад сам га имала, изоштравањем осетљивости за добра решења и промашаје, и самим радом. Од прве сам тај посао схватила озбиљно, и то као посао, вокацију, не као нешто споредно. И стицала искуство. Кад сам сигурна да неко дело заслужује бољег преводиоца од мене, и не покушавам га да преведем. Молим наручиоца посла да нађе неког другог. Зато и не могу, што ми је бескрајно жао, да на српском поделим неке књижевне послестице које бих радо превела. Знам да то не бих умела добро да урадим. Сопствену меру и снагу одређујем погледом на полицу са књигама које сам превела.

Кад сам била у прилици, примила сам у Удружење књижевних преводаца Србије неколико особа које су изразиле жарку жељу да буду чланови и да се професионално баве превођењем. Ово друго су слагали; мислили су да чланство даје неке повластице, па кад су видели да од тога нема ништа, изгубили су се из видокруга и преводачких вода. Да би се остало у њима треба, претпостављам, волети књижевнопреводачки посао. Ја га волим и сматрам да је најлепши на свету.

Неки одустану кад виде да нема правде у вредновању књижевнопреводачког посла: професија је то чији је допринос изузетно значајан у културној размени и развоју друштва, а утисак је да је негде на маргини.

Није утисак, тако јесте кад је књижевно преводаштво посреди. Симултани преводиоци, бар у цивилизованим земљама, не трпе толику неправду, а ни судски тумачи. Али ни симултанац ни тумач не може постати свака шуша, за разлику од књижевног преводиоца. То може да буде буквално свако и без неких других, још већих неправди, у томе га нико не може спречити. Чак ни кад испоручује лоше преводе које издавач ипак прима. Докле год овај посао буде потцењен, многи потенцијални одлични преводиоци клониће га се и живети од

нечег другог; да је одлично плаћен, још већа би навала била оних који мисле да је то начин да се „намакне лака лова“.

Књижевно превођење је усамљенички посао. Тешко ће му се докраја посветити неко коме то не одговара, ко воли да ради и буде стално с људима, не с текстовима. Преводачки посао није ствар инспирације нити се може обавити у трену, није ни за нестрпљиве, дакле. Захтева време и концентрацију, а то обично изискује и мир у радном простору. А тај простор ваља имати, што није увек свима обезбеђено.

Преводац, аутор и превод

Ево преводиоца где се скрасио за радним столом и започиње превод нове књиге. Ти си равноправан с аутором, кажу му неки. Ауторовог дела на твом језику не би било без тебе. Ти си равноправан с њим. Ти си аутор. (Каква важна реч! Повлачи за собом последице, које су, изузме ли се задовољење сујете појединца, углавном правне природе)

Ниси аутор. Бар ја нисам, осим књига и текстова које сам сама написала. Мислим да је књижевни преводац у служби свог аутора, и свог језика. Аутор је превода, не и књиге. Он нипошто није равноправан с аутором изворног дела, нити сме да се поистовећује с њим. Аутор је аутор, преводац је преводац, у неку руку и коаутор дела које је превео на свој језик. А писци које много преводе имају и много таквих коаутора, а аутор је само један, писац лично. Кад имам прилику да упознам аутора и подметнем му његову књигу у мом преводу да ми је потпише, у посвети обично стоји „.... која је мој глас на српском...“ Мало ли је?

А није да се нисам мучила тражећи тон тог гласа. Није га лако прецизно ухватити, а ако га не ухватим, то је као да сам села у погрешан воз, па су и све станице погрешне. И није га лако одржати кроз цео превод... ако је кроз цело дело које преводимо исти, што уопште не мора бити случај. Тон, ритам, речник у неким се књи-гама мењају заједно с ликовима и њиховим сећањима и осећањима, временом и местом у којима се нешто догађа или се догађало. Што значи да и посебан тон, и лексику, и ритам за сваку поједину прилику ваља осетити, про-наћи, дочарати и усагласити с осталим.

Пре налажења тона још је важније упознати се са ванкњижевним елементима дела: ако је посреди есеји-стика, често је потребно припремити се за превођење као за испит из неке области, што изискује читање дру-гих књига, копање по интернету, распитивање, речју – учење. А то је врло често неопходно и кад се преводе романи или приповетке: аутор помиње места, догађа-је, активности, личности о којима смо дотад врло мало знали, или чак нисмо њима имали ни појма. Сад морамо о свему томе сазнати што више, иначе оде превод дођа-вола (виђала сам у преводима да се име неке историј-ске личности преводи као топоним, да се неки топоним преводи сасвим погрешно... има свачега ако се не пази). Многи романи препуни су израза из неких делатности, или описа неких предмета и њихових делова, што оби-чан човек, па ни преводилац, најчешће не зна. Преводи-лац, међутим, мора да их преведе: тражила сам уживо савете од разних занатлија, од једног линијског pilota, од једног градитеља виолина, од више познавалаца раз-них спортова или оружја...

Ту компромиса нема. Што се не зна мора се сазнати, мора се научити да би превод имао смисла. Сваки пре-вод је једна од могућности да се дато дело преведе, из-бор те могућности зависи од знања, воље и савесности

преводиоца. Коља Мићевић је понудио неколико стотина могућих превода једног Вијоновог катрена. То с обимним прозним делима није могуће, али увек је постојала могућност да се преведу и друкчије него што су преведена. Решења често сину и на неочекиваним местима и у чудно време. Није да размишљам о послу, него ми се текст стално сам врти по глави, понекад и у сну. А излазак из текста? Завршен превод књиге коју волим и за коју сам баш залегла више одбољујем него што изиђем из њега. Завршен? Превод заправо никад није завршен, али у једном се тренутку мора предати издавачу – због договореног рока, потребе за хонораром, најређе зато да га скинемо с врата.

Пре него што га „завршим“, читам га више пута. Најпре технички, ловим словне грешке, исправљам оно најгрубље што одмах видим, лош ред речи, побркане реченице, такве ствари. Да би се читало даље, бар то мора да буде чисто. У другом читању исправљам највише, такорећи камен на камену не остане од оног претходног. После неког времена, читам тај прерађени превод поново и питам се која је будала ово радила... Добро је да превод што дуже „одстоји“, нарочито ако мислимо да је добар и зрео за предају – што више времена имамо на располагању да га одложимо, више мањкавости налазимо, и тад добар превод постаје бољи.

На самом крају тих читања остављам изворник по страни и превод читам као што би га читао читалац. Добар други читалац, најчешће лектор, наћи ће у том супердотераном преводу грешке, нејасна места, боља решења... па кад се и то прочешља, онда је, да кажем, готово. Свако читање је важно и неопходно. Ако имам среће да га прочита преводац бољи од мене, читалац упућенији у неку област од мене, и похвали ме, веће награде нема.

Непреводивост

Много је језика за које немамо преводиоце, поготову не добре. Упућени издавач пак сматра да је потребно да и дела настала на таквим језицима понуди нашим читаоцима, те прибегава „преводу с превода“, најчешће превода на енглески. (Узгред: ако је нека књига преведена на енглески, чак и с другог језика велике распрострањености, као што је рецимо француски, сматра се да јој је обезбеђен дуг и успешан живот.) Па кад се једног дана стекну услови, то јест ишколују и они који ће преводити са стварног изворника, онда ће бити и правог превода. Док се то не деси, „превод с превода“ је презрена категорија превода. При томе се не узима у обзир ништа друго – ни вредност изворника, ни ваљаност превода с ког је превођено, ни достигнут ниво превода на српски.

Има нас који сматрамо да је боље да добар преводац преводи неко дело с доброг превода, него да то чини лош преводац с изворника, али који би притом испустио многе особености дела које се у добром, понављам, добром преводу и те како могу осетити, па тако и пренети превођењем с таквог превода на српски. Што значи да и дела написана на неком егзотичном, овде ником познатом језику ипак нису непреводива.

А шта је непреводиво? О поезији сам већ говорила. А шта да се ради кад за изворне исказе нема одговарајућих израза на српском. Такве су, на пример, игре речи, досетке, кованице, псовке, узвици, паролe. Многи мисле да је српски тако богат да се неки изрази не могу превести на страни језик, и не помишљајући да за скоро све постоје еквиваленти, ма и приближни, али да су употребљене друге речи, а не оне које употребљавамо ми. Сви се смејемо на превод „баба и жаба“ као „grandmothers and frogs“. Нисмо, међутим, свесни тога да су многи

страни изрази управо на сличан начин преведени на српски и као такви ушли у употребу.

Преводиоци често таква шкакљива и „непреводива“ места објашњавају у фусноти. Понекад то јесте неопходно, али најчешће није и фуснота само смета. Добар преводилац, кад наиђе на такво место, мучи се док не нађе адекватан превод, трчи за оним што му измиче док га не стигне. Решења се не траже само у сопственој глави и не исисавају из сопственог малог прста, ту су и колеге које притичу у помоћ кад им се обратимо, ту су пријатељи и познаници духовитији од нас, познаваоци или специјалисти професионалци за неке послове, области знања... Постоје и малобројни специјализовани фразеолошки речници и речници жаргона, који могу бити од велике помоћи. Најкреативнији и најобразованији преводиоци умеју и да измисле нове речи, нове досетке. Није, међутим, свако Станислав Винавер. Понекад се њихов вербални проналазак прими, понекад буде ћорак.

Мишел Фуко, или како сам научила да једем штапићима

У позним сам годинама и много је преведених књига иза мене. Признајем, неке су ми драже од других, тешко је бити мама која подједнако воли сву своју децу кад их је преко сто педесет. Мишел Фуко³⁵ је један од мојих омиљених аутора, изузетно га ценим и ако сам данас афирмисани преводилац, то је, у великој мери,

35 Мишел Фуко (Поатје, 1926. – Париз, 1984), француски филозоф, историчар идеја, писац и политички активиста. У својим размишљањима и списима највише се бавио односом између моћи и знања. Његови радови су подстицај развоју нових теорија и истраживањима у разним областима – психологији, криминологији, социологији, теорији књижевности...

захваљујући томе што сам у првим годинама свог преводачког рада превела његову *Историју лудила у доба класицизма* (оно скраћено 10/18 издање; објавио Нолит у библиотеци Сазвежђа, незаборавни и непревазиђени уредник Милош Стамболић, 1980). Тада сам преживљавала искључиво од превођења и прихватала све што ми се понуди. Данас би, да се поново нађем у старој кожи, а с овим знањем и искуством, била опрезнија: књига ме је превазилазила. Али тад то нисам знала, не знам да ли је много њих знало, Фуко није био толико познат и превођен као данас. Било ми је страховито тешко, ни интернета, ни студија о њему, ни критике ни анализе његових дела, ни разрађене и прихваћене терминологије, ни кога да питам, ни неопходног искуства: само ја таква каква сам била, и књига. Фуко је изванредан писац. И ја сам се ухватила за ту димензију и трудила се да и мој српски буде леп, чист, богзнакакав... А то је наишло на силно допадање, и донело ми много похвала и нових послова.

Историја лудила је Фукоова докторска дисертација, преобимна, ни у Француској дуго нису хтели да је објаве целу. Објавили су је тек касније, а још касније (2013) новосадска кућа Mediterran Publishing одлучила је да преведе и објави књигу у целини. Понудили су ми да је ја prevedем, прихватила сам једнако неопрезно као и онда, више од 30 година раније: мислила сам да имам пола превода готово. Заправо, превела сам била отприлике трећину, ако и толико, али далеко од тога да је то био готов превод. У новом читању и изворника и свог превода – с много већим искуством, с много већим могућностима да упознајем Фукоово дело, с терминологијом коју су развили и прихватили други преводиоци, да не набрајам даље – ухватила сам силне сопствене пропусте и непрецизности, разумела оно што први пут нисам довољно, а и увидела да из интегралне књиге нису била одабрана само поједина поглавља, него да су и та поглавља

била скраћена и да сад треба да радим практично све из почетка. Па је тако настала књига од 667 страна... Уверена сам да је то једна од најзначајнијих књига 20. века. Преведена је на много језика. Овде је прошла незапажено; осим једне анализе Ивана Миленковића у некадашњем *Блицу*, нико ни речи о њој... Па нека... моје задовољство што сам је превела, све што сам из ње научила, па и понос што сам успела да изиђем на крај с њом нису због тога мањи. Духовно сам богатија после превођења те књиге.

Крајем седамдесетих, она прва *Историја лугила* још није била изишла из штампе, још сам радила на преводу, била сам у Паризу и поверовала да, пошто сам човеку посветила добре две године рада, што значи и живота, могу ваљда и да га упознам... А пошто су сви око мене нешто радили, хтела сам и ја да нешто радим, а не да само базам по туристички, те сам кренула да интервјуишем људе – једну радијску водитељку, једног модног стручњака, једног оперског певача који је жртвовао певачку каријеру да би отворио књиговодствену агенцију, феминисткиње које су недавно отвориле прву „женску“ књижару у Паризу... па зашто онда не бих и Фукоа.

Није било лако доћи до његовог телефона, још теже заказати састанак. Тек, једног зимског дана, сва надобудна, с дугачким коњским репом, у шик кожном капуту, у високим чизмама с високим потпетицама, наоружана малим ЕИ касетофоном, умарширала сам у Колеж де Франс да се састанем с њим. „Препознаћеш га по томе што је ћелав ко јаје. Пази шта причаш, човек је хомосексуалац“, упозорили су ме. Нађем кабинет, човека ћелавог као јаје, седи с три момка. Ја право с врата, после упознавања: „Ово су ваши студенти?“ Смех, и одговор: „А не, а не, то су моји пријатељи.“ Добро. Помењем интервју, Фуко каже не би он интервју, али смем да снимам шта причамо. И тако причамо ми, причамо,

ја лупетам, он врло благонаклоно и стрпљиво одговара. Кад је требало да окренем траку, каже Фуко: „Ја сам прошлост, ови млади људи су будућност, разговарајте и с њима.“ Да разговарам. Представљање, ко сте, шта радите... Један је био Данијел Дефер, Фукоов животни сапутник. Представио ми се као „maître assistant de sociologie à l’Université de Vincennes“, то је познати леви-чарски универзитет, само што сам ја тад имала сасвим магловиту представу о томе, па кад су ме питали знам ли за Венсен, ја рекла „наравно да знам, тамо је Зоолошки врт“, што је тачно, али ја сам мислила на прави zoo, не на zoo у преносном значењу како су они схватили и силно се смејали. Настала је тако добра атмосфера да су ме повели на ручак. У близини, у један вијетнамски ресторан, у чему се Југословенка нашла први пут у животу и појма није имала шта да наручи. А није умела да једе штапићима, као сви остали, па јој донели виљушку. Врло брзо сам схватила да сам на састанак отишла сасвим неприпремљена, ту спаса више није било, али да научим да једем штапићима да ми се више не деси да у таквим приликама будем најгора од све деце – то сам могла и ето, научила.

Разговор који сам водила с Мишелом Фукоом објављен је својевремено у НИН-у, а недавно још негде (у *Пољима?*). Није неки, али је једини. Касету имам и даље, али немам касетофон, те не знам да ли је још употребљива. А папирић са именима његових пријатеља (аутограми!) сачувала сам. Тад није било мобилних телефона да се сликамо, а нисам се усудила да понесем фото-апарат.

Много година касније преводила сам биографију Мишела Фукоа из пера Дидијеа Ерибона (Карпос, 2014). Ех, да сам онда знала то што сам сазнала из ње, али тад није била ни написана. Разумела сам, међутим, Фукоову благонаклоност према мени: био је изврстан педагог, али је мрзео претенциозност... ја сам била само приметно

трапава, и то је прошло. Сусрет је био драгоцен за мене, волим да верујем да сам после њега постала бољи човек.

Године 2014, по изласку поменуте биографије из штампе, била сам у Паризу и једног дана кренула на ходочашће: обишла сам Колеж де Франс, кућу у Улици Вожирар 285 у којој је Фуко живео, сквер који носи његово име.